

Kitekintés

Francia egyetemi könyvtárak a felsőoktatás fejlesztésében

Rövid történeti áttekintés

Virágos Márta

A francia könyvtárosok véleménye szerint Franciaország nem számít könyvtárügyekben nagyhatalomnak. Egy könyvtári szakember talá-lóan jegyzi meg, hogy az átlag francia lelki sze-me elött, ha a könyvtár szót hallja, a következő kép jelenik meg: egy rosszul megvilágított, poros olvasóterem, tele régi könyvekkel, ezeket egy-két szemüveges megszállott bújja egy zsémbes könyvtáros felügyelete mellett.

Franciaország az Egyesült Államokhoz, Nagy-Britanniához vagy a skandináv államokhoz viszonyítva későn ébredt fel álmából s próbálta hivatalosan is kialakítani új és korszerű könyvtár-szemléletét, vagyis magáévá tenni azt a gondola-tot, hogy a könyvtár általános művelődési intéz-mény, ahol biztosítani kell az átlagpolgár alapvető művelődési-tájékozódási és kikapcsolódási igé-nyét.

Hassendorfer 1967-ben végzett összehason-lításai szerint ugyanebben az évben Franciaor-szág még nem érte el az angliai közművelődési könyvtárak 1908-as működési szintjét. Egy 1973-as adat szerint eléggé lehangoló képet kapunk, ha megnézzük az egy főre eső állami ráfordításo-kat. Eszerint francia pénznemben kifejezve az egy állampolgárra fordított összeg 17 frank Dáni-ában, 12 az USA-ban, 3,44 a Német Szövetségi Köztársaságban, míg Franciaországban jelentős erőfeszítések ellenére is csak 0,65 frank. Ez an-nál is szomorúbb, mivel ebben az országban már a XII. században gazdag állományú kolostori könyvtárakról tudunk, és a párizsi egyetem, a hí-res Sorbonne 1290-ben már egymilliós állomány-nyal rendelkezett.¹

A reneszánsz a mecénások által ösztönzött könyvtárak alapításának időszaka, és ugyancsak ekkor vetődött fel először a nyilvános könyvtárak létrehozásának gondolata. 1627-ben *Gabriel Nau-dé*, *Mazarin* könyvtárosa így jelölte meg a köve-tendő eszményt az *Advis pour dresser une Biblio-thèque* (Ajánlás könyvtár felállításáról) című érte-kezésében: „Egy könyvtár, amely mindenki szá-mára nyitva van és ahova a belépés nincs felté-telhez kötve, amelyet azzal a céllal hoznak létre, hogy mindenki számára kölcsönözzön, akinek erre szüksége van.”² Húsz esztendővel később a Mazarin könyvtár megnyitásával létrejött az első nyilvános könyvtár az országban.

Ennek ellenére a francia forradalomnak kel-lett eljőnnie ahhoz, hogy a nyilvános könyvtárak hálózata létrejöjjön. A Konvent rendeletére kb. 7 600 000 dokumentumot vettek el egyrészt egy-

házi, másrészt emigrált főurak magángyűjteményeiből. A XIX. században a könyvtárak nagy gazdagsága ellenére kialakult a „hagyományos” francia könyvtár szemlélet, amely a könyvek szentélyét az értékek megőrzőjének tekintette, nem pedig az ismeretek mind szélesebb körben való terjesztőjének. Az angolszász területeken viszont éppen ez volt a nyilvános könyvtárak nagy fellendülésének korszaka.

A Franklin Társaság hatására, különösen Franciaország északi részében, 1731-től kezdődően alakultak kisebb nyilvános könyvtárak ott-honi kölcsönzésre. A fellendülést az elégtelen pénzügyi támogatás miatt hamarosan hanyatlás követte. 1912-ben, írja *Giraud Maugin*, a negyven század közkönyvtár közül kétszáz csak a hét egy-két napján van nyitva, nincs jelentős költségvetésük, s közülük alig negyven érdemi meg a nagy-könyvtár nevet.

1945-ben kezdődnek meg az erőfeszítések a hálózat feltámasztására, egyrészt új felügyeleti szerv létrehozásával (az Oktatásügyi Minisztérium keretén belül létrejön a közkönyvtárak és a nemzeti könyvkölcsönző központok igazgatósága), másrészt a pénzalapok biztosításával. A jelenlegi állapot szerint a közművelődési hálózat 1500 egységet számlál, összállományuk több mint 40 millió kötet, 1 km hosszúságú kéziratanyag és 380 ezer lemez.

Az egyetemi könyvtárak felügyelete a Felsőoktatási és Kutatási Minisztériumhoz tartozik, ahol külön osztály foglalkozik az egyetemi könyvtárak helyzetével, fejlesztésével, valamint a könyvtárépítéssel.

Az egyetemi könyvtárak létének első hivatalos formája egy 1855. évi miniszteri rendelet, amely minden egyetemen egy központi könyvtárat hoz létre a rektor közvetlen fennhatósága alatt, hogy egyetlen könyvtárban egyesítse a különböző fakultások szakkönyvtárait.

Az 1873-as törvény ugyanezt az elvet hangsúlyozza „egy közös gyűjtemény megalkotásával a kari könyvtárak állományából”.³ A hallgatók pedig ettől kezdve kötelesek könyvtárdíjat fizetni.

Egy 1879-es minisztériumi rendelet tovább pontosítja az egyetemi könyvtárak működését: „A könyvtár az egyetem legfontosabb központi egysége, amely szolgáltatásaival összekapcsolja az intézmény fakultásait. A rendelkezés kiterjed az egyetemi könyvtár költségvetésére, a könyvtár feladataira, az állománygyarapítási politikára, a kölcsönzésre és a könyvtárközi szolgáltatásra.”⁴

Jóllehet, hogy az 1962-ben megjelent minisztériumi utasítás néhány esetben egyedi feladatokat ír le, elmondhatjuk, hogy általánosságban az egyetemi könyvtárak az 1960-as évek végére az 1879-ben kiadott rendelkezések szerint működtek.

Egyetemi könyvtárak és anyaintézményeik

Az egyetemi könyvtárak helyzetét az *egyetem szervezetén belül* kell szemlélnünk.

Franciaországban a felsőoktatás különböző típusú intézményekben folyik, melyek szervezete és finanszírozása lényegében az államtól függ. Ezek az intézmények főleg az Oktatási és Kutatási Minisztérium alá tartoznak (a hallgatók 86%-a), de némelyek a Mezőgazdasági, a Védelmi vagy az Egészségügyi Minisztérium fennhatósága alá tartoznak. Az igen előkelő és nagyon szelektív nagy főiskolák mellett (mint pl. az *écoles normales supérieures*-ök) az egyetemek fogadják a francia egyetemi hallgatóság háromnegyedét.

1968 a francia oktatás mérföldköve. A diák-megmozdulások után a megcsontosodott régi struktúrát megpróbálták modernizálni, ami az egyetemi könyvtárakat is mélyrehatóan érintette. A 68-as eseményeknek társadalmi és szociális okai voltak. A hallgatóság létszáma rendkívüli mértékben megnőtt.

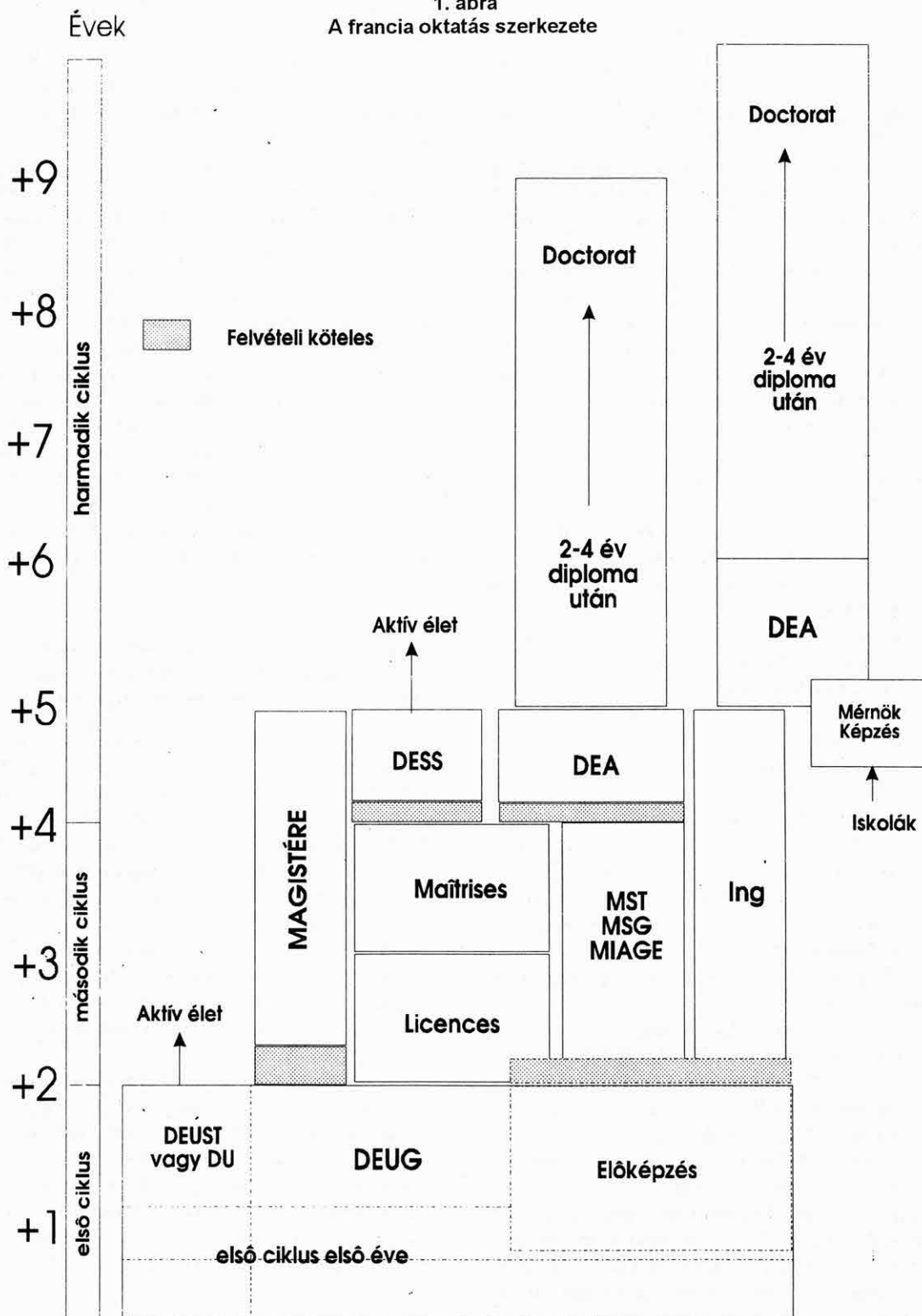
Év	A hallgatók száma
1945	97 007
1955	155 803
1964-65	367 701
1969-70	625 551

A tudományos és szakmai képzés sokoldalúságának igénye fogalmazódik meg *Edgar Faure* törvényében (1968): „Az ismeretek fejlesztése és átadása, a kutatás fejlesztése és az emberfők formálása ... Az egyetemeknek minél erősebben bele kell olvasztania a művészeteket és a társadalomtudományokat a természettudományba és a műszaki tudományokba.”⁵

A reform az egyetemi struktúrát adminisztrációs, pénzügyi és pedagógiai szempontból is érintette.

Az 1968. november 12-iki törvény óta az egyetemek önálló intézmények a rektor vagy az

1. ábra
A francia oktatás szerkezete



elnök irányításával. Az önállóság mellett az integrálódás jegyében új, ún. oktatási és kutatási egységek jöttek létre. Ezek lényege az volt, hogy az olyan városokban, ahol több egyetem volt, az azonos profilú tanszékeket egy oktatási egységbe vonták. Ezzel egyben a hallgatóknak kívánták biztosítani a többszínűséget. A 68-as törvényt erősíti meg az 1984. január 26-i törvény, mely egyben a szakmai arculatot is meghatározza. A törvény kimondja, hogy az egyetemek fő feladata a következő:

- a hallgatók alapfokú és posztgraduális képzése,
- a tudományos és műszaki kutatás,
- az eredmények értékesítése,
- a kultúra, valamint a tudományos és műszaki információ közvetítése,
- a nemzetközi kapcsolatok építése.

A felsőoktatási képzés három tanulmányi ciklusra oszlik:

- Az első ciklus általános képzést nyújt, ez egyben az orientálódás szakasza. Az érettségi bizonyítvánnyal vagy azzal egyenértékű képesítéssel (pl. technikai bizonyítvánnyal) minden diák bekerülhet a felsőoktatásba. Általános alapismereti tárgyakat oktatnak.
- A második ciklus elegyíti az általános és a szakképzést. A hallgatók elmélyítik ismereteiket és megismerkednek a tudományos kutatás módszereivel.
- A harmadik ciklus a tudományos kutatásba való bevezetés szakasza. Itt a hallgatók vagy egyénileg vagy kutatócsoportokban tudományos munkát végeznek, melynek befejezése a doktori értekezés megvédése lehet.

Mindhárom ciklus elvégzése diploma megszerzésével jár:

- az első ciklus után: általános egyetemi diploma (DEUG, DEUST, DUT),
- A második ciklus után: tudományegyetemi diploma (MSG, MIAGE), vagy műszaki egyetemi diploma (MTS),
- A harmadik ciklus után: mivel itt két irányba mutat a képzés, ezért

1) a legmagasabb szakképesítést adja: a felsőfokú szakmai tanulmányok diplomája (DESS),

2) a másik a tudományos kutatás felé megy el, s a doktori cím megszerzése előtt egy ún. „elmélyült tanulmányok diplomát” (DEA) ad.

Az 1992-93-as adatok a következő megoszlást mutatják: az egyetemi hallgatóság 53%-a az első ciklusban vesz részt, 31%-a a másodikban tanul, s 16%-a vesz részt a harmadik ciklusban. Természetesen azt is alá kell húznunk, hogy a ciklusokban részt vevő hallgatók aránya egyetemenként nagy eltérést mutathat.

Az 1960-70-es években számos új egyetemet hoztak létre nagy egyetemi könyvtárakkal 1955 és 1975 között hatalmas méretű könyvtár-építések történtek. 120 új épületet adtak át 500 000 m² alapterülettel. Csak 1961 és 1977 között 185 ezer m² épült. 1992-ben az átlagos olvasói tér: egy olvasóhely 18 hallgatóra jut.

1989-ben a 89 egyetemi könyvtár összesen 635 ezer m² alapterülettel s ezen belül kb. 70 ezer olvasói hellyel rendelkezett. Az állomány 20%-a volt szabadpolcos elhelyezésű. Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy minden új alapítású egyetemen épült könyvtárépület alapterülete akkora (10-15 000 m²), hogy képesek az újabb hallgatói létszámnövekedésnek megfelelni. A könyvtári ellátás problémái a régi alapítású egyetemen jelennek meg.

A könyvtárak irányításának változása

A hetvenes években újjáalakult a könyvtárak irányítása is. Két elkülönült főhatósági egység alá rendelték a nemzeti kultúra értékeit őrző közművelődési könyvtárakat, a Bibliothèque Nationale-t, és a nagy könyvtárközi kölcsönző központokat, valamint a felsőoktatási könyvtárakat (Direction du livre et de la lecture, illetve a Service des Bibliothèques).

A tudományos és műszaki információs politika összehangolására és fejlesztésére egy külön miniszteriális ügynökséget hoztak létre 1978-ban, melynek fontos feladata volt a felsőoktatási könyvtárak informatizálása.

Az egyetemek dokumentációs politikáját az 1968-as törvény nem tárgyalja, így teljesen az intézményektől függetlenül működő egyetemi könyvtárak mellett számos intézeti, laboratóriumi, tanszéki gyűjtemény alakult ki, ami eléggé kaotikus helyzetet eredményezett. Az 1985-ös rendelet ezt a kettősséget próbálja feloldani, mely a Központi Dokumentációs Szolgáltatásban egyesíti az összes ilyen jellegű egyetemi tevékenységet.

2. ábra
Az egyetemi könyvtárak régi struktúrája



Az egyetemi könyvtárak struktúrája az 1985-ös átalakulás előtt tehát a következő volt: a könyvtárak közvetlenül az Oktatási és Kutatási Minisztérium fennhatósága alá tartoztak. Az igazgatót a miniszter nevezte ki, az egyetemi tanács jóváhagyásával. A könyvtárak költségvetésüket közvetlenül a minisztériumtól kapták. (2. ábra)

Az 1985-ös törvény (majd ennek 1991-es újabb változata a Párizs körzetében található egyetemekre) kimondja, hogy minden egyetemen egy központi dokumentációs szervezetet kell létrehozni az intézmény Dokumentációs vagy Adminisztrációs Tanácsa égisze alatt, amelynek egybe kell olvasztania az aktuális egyetemi könyvtárat és az egyéb könyvtárakat, melyek vagy integrált vagy társult tagjai lesznek az előbbinek. Ott, ahol több egyetemi, illetve kari könyvtár funkcionált, vagy egy központi vagy egy egyetemközi könyvtárat alakítottak ki, követe az anyaintézmények integrálódását. A dokumentációs szolgáltatás és tájékoztatás általános elveinek kidolgozását egy közös rektori és könyvtárigazgatói értekezleten határozták el, és így születtek meg a minisztérium által publikált ajánlások.

A dokumentációs szolgáltatás feladatai

1.) Az egyetem dokumentációs politikájának érvényesítése

A szolgáltató központ fő feladata, hogy megvalósítsa az egyetem dokumentációs politikáját, hangsúlyt fektetve a használók igényeinek jobb kielégítésére, gazdaságossá téve a működtetést az erőforrások összevonásával és egységes alapokra helyezve a használóképzést.

2.) Az egyetemi könyvtári hálózat

- ♦ központi könyvtár
- ♦ integrálódott kari és tanszéki könyvtárak
- ♦ társult tanszéki, kutató és laboratóriumi egységek

A megalakult központi könyvtár és integrálódott tagjai egyesítik költségvetésüket és központosítják szolgáltatásaikat. A társult könyvtárak (kisebbségi kutató, illetve tanszéki könyvtárak) igénybe vehetik a központi szolgáltatásokat, de sem pénzügyi, sem személyzeti támogatást nem kapnak a központtól, ezt saját erőforrásaikból kell megoldaniuk. (Ld. a 3. ábrát)

3.) Együttműködési körök

Más könyvtárakkal való szorosabb együttműködés az információfeldolgozás és információszolgáltatás terén.

4.) A nyilvánosság szerepe

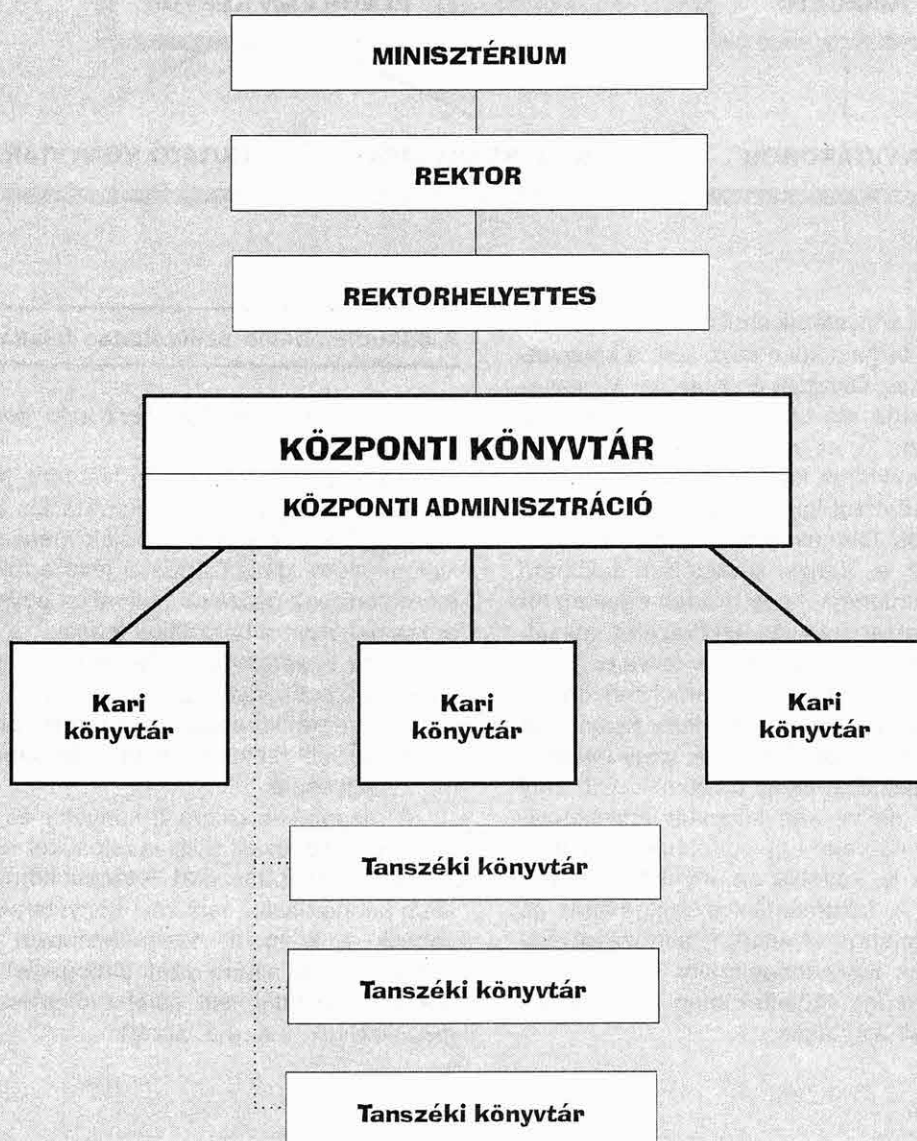
A nyilvánosság elvének szélesebb érvényesítése (a nem egyetemi olvasóközönség számára is elérhető szolgáltatások), melynek feltételeit a könyvtár fenntartója határozza meg.

Az egyetemen belüli szervezeti felépítés

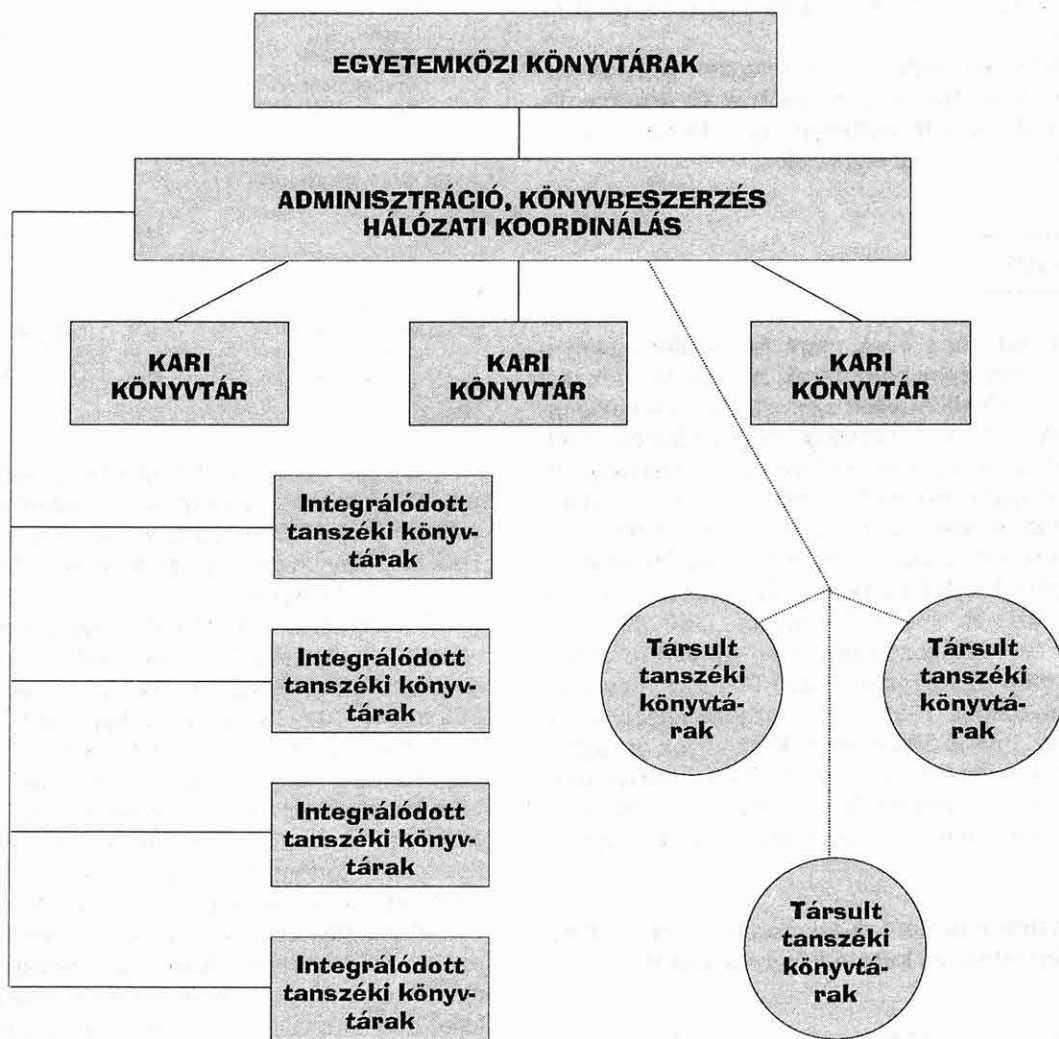
♦ *Rektor (vagy elnök)*

A közvetlenül a rektor felügyelete alá rendelt Dokumentációs Központot a Dokumentációs vagy Adminisztrációs Tanács segíti, illetve ellenőrzi. A tanács élén a rektort egy magas beosztású egyetemi oktató helyettesítheti.

3. ábra
Az egyetemi könyvtári hálózat



4. ábra
Integrálódott kari és tanszéki könyvtárak



♦ *Igazgató*

A Dokumentációs Központ (vagy könyvtár) élén az igazgató áll, akit a miniszter nevez ki az egyetem rektorának egyetértésével. Az igazgató az állam alkalmazásában álló könyvtáros szakemberek közül kerül kiválasztásra. Az igazgató tanácskozási joggal vesz részt az egyetemi tanács munkájában. Az igazgató feladata: a könyvtár munkájáról szóló beszámoló elkészítése, előterjesztése, az elfogadott költségvetés szerint a könyvtár munkájának irányítása. A rektor képviselőjeként gyakorolja a munkáltatói jogot, szervezi az egyes egységek tevékenységét.

♦ *Tanács*

Az egyetemi tanácsnak összesen 30 tagja lehet, melynek 10%-a a használók közül kerül ki és külső tag. A maradék helyeket egyenlő arányban kapják a könyvtár, illetve az oktatók-kutatók képviselői. A tanács tagjait választják. A tanács ülésein tanácskozási joggal vesz részt az egyetemi főtitkár, valamint a gazdasági igazgató.

A könyvtári munka jobb áttekintésére és szervezésére 1989-ben az Oktatási és Kutatási Minisztérium mellett létrehozták a Könyvtárügyi Tanácsot (Conseil supérieur des bibliothèques), mely 20 tagot számlál: elnök, 2 alelnök, akiket a

miniszterelnök nevez ki, 6-6 fő, akiket az oktatási és kulturális miniszter jelöl ki, 3 tagot küld a kutatási miniszter és 2 területi választott képviselő (egy polgármester és egy tanácsos) kerülhet be választással.

A tanács legfontosabb feladata, hogy ajánlásokat dolgozzon ki a könyvtárak és dokumentációs hálózatok fejlesztésére. Igen fontos missziója még a tárcaközi egyeztetés.⁶

Statiztika

A hatvanas évek nagy fellendülése után a francia egyetemi könyvtárak, ha nem is érték utól teljes mértékben fejlett szomszédaik homológ intézményeit, de jelentősen megközelítették őket. A hetvenes, nyolcvanas években a hallgatói létszám tovább emelkedett, de ezzel a könyvtári infrastruktúra nem tartott lépést (alapterület, olvasói helyeket, a személyzet létszámát, illetve a beszerzési keretet illetően). 1971 és 1975 között még 40%-os volt a növekedés (160 000 m²), 1976 és 1989 között összesen 47 000 m² épült, miközben az egyetemek 293 000 hallgatóval fogadtak többet. 1990-ben a hallgatói létszám már eléri az 1 millió 300 ezret. A kiadványok ára jelentősen emelkedik, de a felsőoktatási könyvtárak semmiféle költségvetési plusz támogatásban nem részesülnek, így teljes stagnálásra kényszerülnek.

A dokumentumok átlagos beszerzési ára a felsőoktatási és kutató könyvtárakban

<i>Francia nyelvű dokumentumok beszerzési ára (frank)</i>			
	1980	1985	1990
Jogi	93	125	200
Bölcész	84	91	114
Orvostudományi	125	136	150
Gyógyszerészeti	110	132	151
Term. tudományi	101	151	208
<i>Külföldi dokumentumok beszerzési ára (frank)</i>			
	1980	1985	1990
Jogi	157	281	350
Bölcészeti	123	184	207
Orvostudományi	278	500	680
Gyógyszerészeti	704	1037	1500
Term. tudományi	357	383	410

Francia folyóiratok (frank)

	1980	1985	1990
Jogi	265	385	560
Bölcészeti	195	367	395
Orvostudományi	349	500	609
Gyógyszerészeti	346	580	640
Természettud.	434	600	756

Külföldi folyóiratok (frank)

	1980	1985	1990
Jogi	321	530	760
Bölcészeti	288	507	719
Orvostudományi	675	1100	1860
Gyógyszerészeti	1109	1800	2400
Természettud.	1669	2150	2843

Az egy olvasóra költött átlagos összeg 1989-ben 197 frank volt. Lényegesebb viszont ennél az a tény, hogy 1987 és 1989 között 30%-kal emelkedett az egy olvasóra fordított költség (152 frankról 197-re emelkedett).

A nemzetközi összehasonlításban Franciaország egy hallgatóra 253 frankot költött, míg ez az összeg Németországban 641 frank, Angliában 920 frank és az USA-ban 575 frank volt.⁷

A francia egyetemi könyvtárak elmaradottsága, különösen angolszász társaihoz képest, már több fórumon részletes elemzésre került. Ennek a helyzetnek részletes fetárása a híres *Miquel-jelentésben*⁸ történt meg, melyet az Oktatási Minisztérium felkérésére készített a bizottság 1988-ban. A jelentés célja kettős volt: egyrészt feltárni ennek a szektornak minden problémáját, másrészt évekre megadni ezeknek a könyvtáraknak a fejlesztési irányait (beleértve a könyvtárépítést is). Idézzük fel néhány jelentős megállapítását a vizsgálatnak:

- ♦ igen csekély a beszerzési keret, mely jóformán csak a francia nyelvű dokumentumok beszerzésére elegendő, a beszerzési keret megoszlása is érdekes: 13% általános téma, 24% csak a hallgatói tankönyv és 65% a kutatási téma, miközben semmi külön támogatás nincs az egyetlen kutató munkájára.
- ♦ nagy az elmaradottság a személyzet terén (1000 hallgatóra 3,25 fő jut, ellentétben Németországgal és Angliával, ahol ez a szám 6),

- a heti nyitvatartási átlag 40 óra, míg a német egyetemi könyvtáraknál ez a szám heti 60-70 óra,
- a hiányzó könyvtári alapterület 370 000 m² (csak a párizsi körzet egyetemi könyvtárainak 6000 ezer az olvasóhely hiánya),
- az egyetemek csak 65 000 olvasóhelyet nyújtanak az 1 300 000 diáknak, ami azt jelenti, hogy minden huszadik hallgatóra jut egy ülőhely, míg a fejlett országok normája 5 hallgató/ülőhely. (Elrettentő példaként hozza fel az egyik párizsi egyetem könyvtárát – Université de Paris III. Jus-sieu –, ahol 12 ezer hallgatóra 44 olvasóhely jut.

A jelentés visszhangja óriási volt, s a kormány jelentős lépéseket tett a lemaradás kiküszöbölésére.

A francia kormány által 1991-ben elfogadott „Egyetemek 2000” program az egész ország területére alkotta meg a fejlesztési tervet 1991-95-re, mely aztán integrálódott a XI. Tervbe az 1994-98-as évekre. Az akkori oktatási miniszter C. Jospin kezdeményezésére a „hogyan lehet területenként a jövődi hallgatószám mozgási irányát meghatározni, milyen képzési formákra lesz társadalmi, gazdasági igény, milyen beruházásokra, fejlesztésekre lesz igény” kérdések megvitatására rendeztek országos vitafórumot 1990-ben a különböző helyi, társadalmi szervek, az egyetemek, a gazdasági szakemberek, a megyei prefektusok és a tankerületek elnökeinek részvételével. Az összeállított fejlesztési igényeket (építkezés, átalakítás, felszerelés) elbírálták egy tárcaközi bizottságban és összeállították a végleges beruházási, fejlesztési programot. Az „Egyetemek 2000” program több mint 32 milliárd frank összegű új beruházást jelent, melynek költségét az állam és a megyék finanszírozzák (1,5 millió m² oktatási terület, 50 000 új étermi férőhely, 30 000 kollégiumi férőhely és 35 000 olvasóhely). A gigantikus méretű fejlesztés mellett igen fontos elvet érvényesítenek, és pedíg a képzési struktúra egyenletes térítését (tehát a vidéki képzőközpontok erősítését).

Új egyetemeket hoznak létre a kevésbé ellátott régiókban (Nord Pasde Calais, La Rochelle, Ile-de France). A program támogatja az európai egyetemi központok erősítését (Grenoble, Strasbourg, Lille, Montpellier, Toulouse, Lyon, Marseille, Bordeaux).

Most történt meg először, hogy a régiók, városok partnerek lettek az egyetemi politika alakításában a kormányzattal és saját erőforrásaikkal is támogatják a fejlesztéseket.

Az „Egyetemek 2000” program könyvtári célkitűzései

- A források koncentrálásával és a különböző könyvtári gyűjtemények integrálásával fokozni kell az egyetemi könyvtárak hatékonyságát, egységesíteni irányításukat. A könyvtárak feladatvállalási programját be kell építeni az egyetemébe, mellyel a minisztérium szerződést köt. Ezek a feladatok külön költségvetési támogatásban részesülnek a normatív finanszírozás mellett. Az állománygyarapítás jelentős emelésére külön hangsúlyt kell fektetni.
- Minden intézményben meg kell valósítani a hálózatot, s létre kell hozni a nemzeti könyvtári információs rendszert (RENATER).
- Magasabb színvonalra kell emelni a hallgatóknak nyújtott szolgáltatásokat (hosszabb nyitvatartás, szabadpolcos hozzáférés, az első és második ciklus hallgatóinak jobb dokumentumellátása).
- A könyvtárak felújítása: építés, átalakítás, olvasóter bővítés (ez utóbbi állami feladatként). A könyvtári férőhelyek számát 35 ezerrel kell növelni (jelenleg: 70 000)⁹.

Általános helyzetkép az eddig elért eredményekről

Ad.1.) Az egyetemi könyvtárak működése

A francia felsőoktatásban 1994-ben 84 könyvtár, illetve dokumentációs központ működik: ebből vidéken 57, Párizs környékén 27 (Ile-de France régió). A 84 könyvtárból 20 egyetemközi központ, ami azt jelenti, hogy 64 egyetemet szolgál ki, míg a többi több egyetem dokumentumellátását oldja meg.

A nemzeti dokumentumgyűjteményből a francia felsőoktatási könyvtárak az állomány 43%-át adják: 24 millió kötet és 400 000 folyóiratcím

(1991-es adat). Az állományok között nagy az eltérés. Nemzeti szinten viszonylag kevés „nagy” gyűjtemény található, inkább a közepes nagyságú állománnyal rendelkező könyvtárak dominálnak.

Az állomány nagysága szerint három nagy csoportot tudunk alkotni:

- ♦ 25 régi alapítású egyetemi könyvtár, melyek állománya meghaladja a 250 000 kötetet. (Szinte kizárólag csak 1960 előtt alapított egyetemekről van szó, kivéve Nizzát és Paris X-et).

Négy egyetemi könyvtár (Sainte Genevieve, Sorbonne, Strasbourgi egyetemi és nemzeti könyvtár, valamint az orvosi egyetemközi könyvtár Párizsban) állománya adja az összes felsőoktatási könyvtár gyűjteményének 40%-át.

- ♦ A második csoportba 30 könyvtár tartozik, melyek állománya 100 000 és 250 000 kötet közé esik. Főleg az 1960-as években alapított egyetemekről van szó: Reims, Nantes, Amiens, Saint-Étienne és a legtöbb párizsi új intézmény.
- ♦ A harmadik csoport 29 intézményt foglal magában, melyek könyvtári állománya nem éri el a 100 000 kötetet. Ezek a legújabb (1970-80) alapított többkarú egyetemek.

A területi eloszlást is érdemes áttekinteni. Franciaországban ugyanolyan egyenlőtlen a dokumentumellátás és az egyetemek eloszlási aránya, mint Magyarországon. Az Ile-de-France birtokolja a dokumentumok 53%-át és a folyóiratok 46%-át. Elzásszal és a Rhone-Alpes régióval alkotják a három fő körzetet.

1992-ben a beszerzett új dokumentumok már elérték az 540 ezret, 1993-ban 1 könyv jutott két hallgatóra és egy folyóiratrendelés 12 hallgatóra.

A program kitűzött célja: 1 könyvbeszerzés hallgatónként, ami azt jelenti, hogy évente 1 400 000 kötet lesz az éves gyarapodás.

A könyvtárak évi működési költségére a minisztérium 1993-ban 1.2 milliárd frankot fordított. Ennek megoszlása a következő: 600 millió bérköltség, 500 millió dologi kiadás (ebben természetesen benne van az állománygyarapítás is) és 80 millió a működtetés (fejlesztés, javítás stb.).

A fennmaradó rész a könyvtárközi kölcsönzés központi támogatása, valamint a CADIST-ok (Centre d'acquisition et diffusion de l'information

scientifique et technique - Tudományos és műszaki információs szolgáltató központok) finanszírozását fedezi.

Az egyetemi könyvtárak finanszírozása

A működési támogatást az egyetemek külön címkézve kapják a minisztériumtól bizonyos norma alapján. A könyvtárak bevételi forrásai: a támogatás 85%-a közvetlenül állami támogatás. A könyvtár a bázis költségvetést 3 címen kapja (1993-as adatok):

- ♦ normatív támogatás

Az olvasói létszám (hallgatók és oktatók együtt) függvényében: 50 frank/olvasó.

Tudományágak szerint, illetve az oktatási egységek súlya szerint (120 000 frank a jogra és bölcsészettudományra, 276 000 az orvostudományra, 384 ezer a gyógyszerészetre, 420 000 a természettudományokra és 180 000 az egyéb általános szakokra). Ezeket az összegeket még egy 1-től 5-ig terjedő szorzószámmal szorozzák az első, második és harmadik ciklusban résztvevők aránya szerint.

- ♦ a működtetési támogatás szempontjai
 - 400 frank négyzetméterenként
 - 400 frank hallgatónként (az első és a második ciklusban résztvevők szerint)
 - 2 000 000 frank könyvtári egységenként (önálló könyvtárak szerint).
- ♦ Hallgatói tandíj

A hallgatók a most érvényben lévő oktatási törvény szerint tandíj fizetésére kötelezettek. Ennek összege évi 625 frank. A könyvtárak ebből 113 (néhány helyen 117) frankot kapnak diákonként. Az állományfejlesztésre adott támogatás megnégyszereződött: 1993-ban összege elérte a 355 millió frankot. 489 új álláshelyet hoztak létre.

- ♦ Saját bevétel

A különböző könyvtári szolgáltatásokból eredő pénzforrás (reprográfia, könyvtárközi kölcsönzés, információszolgáltatás, kiállítás, kiadványok árusítása).

- ♦ Egyéb források

1992-ben a fejlesztési terv egyben az egyetemek addigi finanszírozási rendjét is megváltoztatta, lehetőséget teremtve a fokozottabb támogatást igénylő intézmények plusz támogatására.

Az egyetemeknek el kellett készíteni oktatási és tudományos fejlesztési programjukat. Az eb-

ben meghatározott és a minisztérium által elfogadott szerződésben a különböző oktatási feladatok vállalására az intézmények egyedi finanszírozást kapnak. A szerződésben külön fejezetet alkot a könyvtár. Minden egyes egyetemmel a minisztérium egyenként kötötte meg a szerződést. A feladatvállalásból származó támogatás egyetemenként és könyvtáranként éppen ezért igen eltérő (az összköltségvetés 45%-ától a 10%-áig terjedhet). A 84 egyetem közül csak kettő nem kötött szerződést.

A szerződésekben mindenhol ott találjuk a könyvtárfejlesztést és a Miquel-jelentés ajánlásait: állománybővítés, szabadpolcos hozzáférés, meghosszabbított nyitvatartási idő, számadatokban rögzítve.

Egy konkrét példát véve: a Picardia Egyetemi Könyvtár normatív finanszírozásából 2 822 000 frank támogatást kapott 17 219 hallgatóra és 6 könyvtári egységre (jogi, bölcsészeti, orvostudományi, gyógyszerészeti és két természettudományi könyvtár). Ehhez kapott a könyvtár a szerződésben rögzített feladatokra 3 049 000 frankot. (Ez 83%-os költségvetési támogatási növekedést jelentett az egyetemenél).

A növekedés igen magas százalék is lehet (Le Havre 406%, Lille 198%, Valenciennes 338%), vagy jóval jelentéktelenebb (17% vagy 34%).

- Célfeladat finanszírozás

Az egyetemi könyvtárak különböző programok megvalósítására kaphatnak támogatást az Országos Könyvkiadói Tanácstól vagy egyéb országos kulturális fennhatóságtól.

Az utóbbi években felerősödött a régiók (megyei tanácsok, városi tanácsok) támogatása is a különböző helyi, regionális tervek megvalósítására (pl. megyei vagy regionális információs hálózat kiépítése, vagy adatbázis, kollektív katalógus létrehozása). A könyvtárak tudományos feladatok megvalósításában is részt vehetnek.¹⁰

Információs hálózat

Az Oktatási Minisztérium 1992-ben indította útjára azt a nagyszabású tervet, amely kidolgozza az egyetemi könyvtárak információs hálózatának modelljét.¹¹

A terv minden érintett partner (Kulturális Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Nemzeti Könyv-

tár, Központi Katalógus, Könyvtári Tanács, Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsa, Központi Dokumentumszolgáltatók) bevonásával készült, hiszen a rendszernek egyrészt illeszkednie kell az országos hálózathoz, másrészt számos országos szolgáltatásban már évek óta részt vesznek az egyetemi könyvtárak. Ezek a következők: a könyvtárközi kölcsönzés hálózata (PEB), kollektív katalógusok (PANCATALOGUE, THELETHESES, CCN-PS), valamint a nemzeti tárgyszójegyzék, a RAMEAU. Ezek a rendszerek egymástól függetlenül már évekkel ezelőtt kezdtek kiépülni s eltérő hálózatban üzemelni.

A nemzeti adatbázisok egy szolgáltató gépre való helyezésével a Francia Könyvtár (az új nemzeti könyvtár) építésével és az adatbáziskezelők fejlődésével új technikai lehetőségek jelentkeztek (pl. több, eltérő struktúrájú adatbázis távoli lekérdezése). Ezeket az adottságokat figyelembe véve valósult meg a nemzeti informatikai hálózat új modellje, a RENATER.

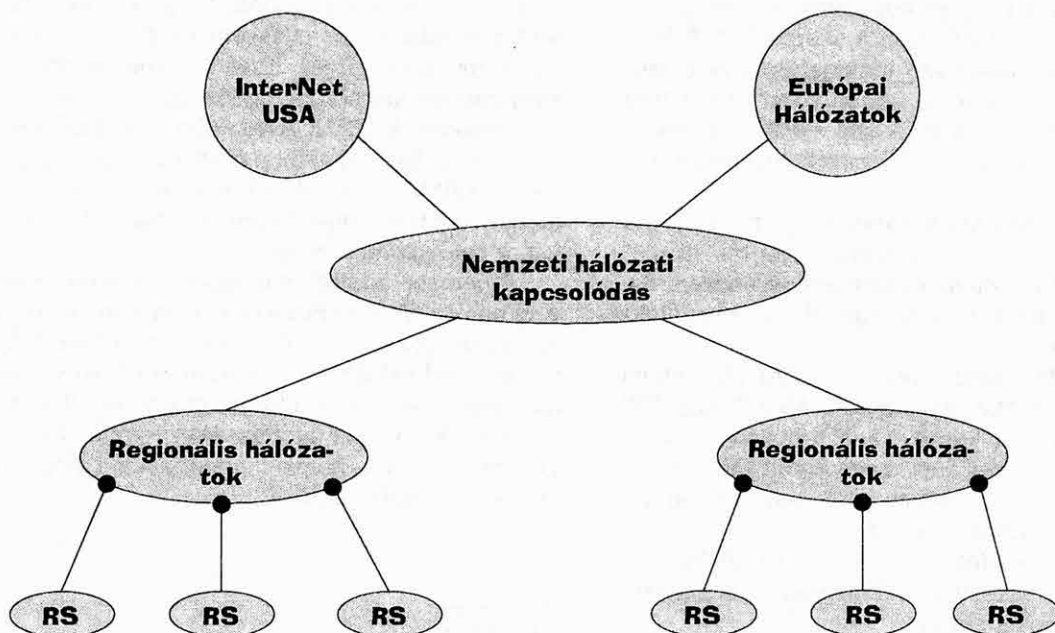
RENATER

Minden egyetemen belül a lokális hálózatot az intézmény maga építi ki, s maga dönti el, milyen adatbáziskezelőt használ. Ez vonatkozik a könyvtári szoftverre is. A helyi hálózatok regionális együttműködésekbe tömörülnek, s routereken keresztül kapcsolódnak az országos, valamint a nemzetközi hálózatokhoz (egyrészt az európaiakhoz (EARN, TRACE), valamint az Internethez).

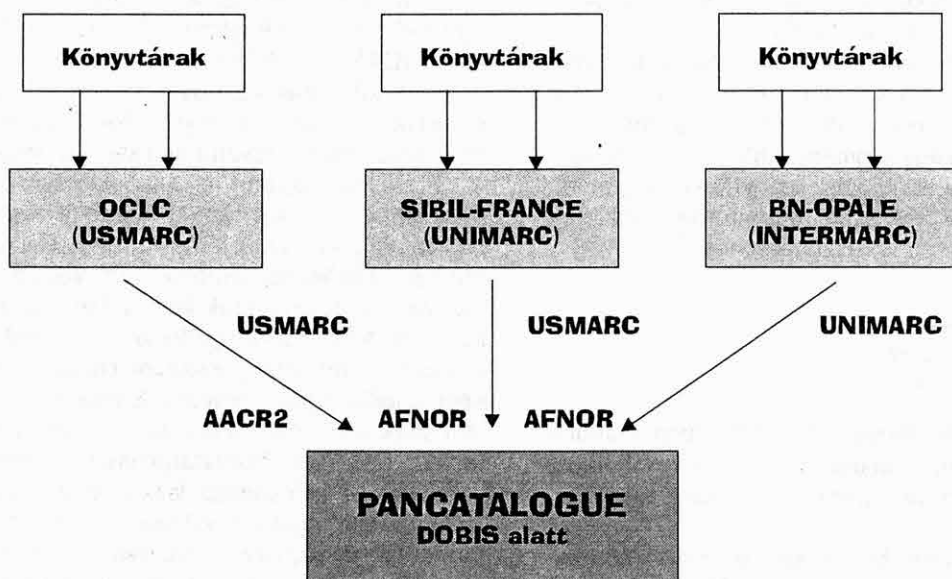
A programban az egyetemi könyvtárak központi könyvkatalógusát (PANCATALOGUE) is ezen az új hálózaton keresztül akarják üzemeltetni.

Franciaországban a felsőoktatási intézmények könyvtárai egy külön központi számítógépes katalógust hoztak létre. Eredeti célja a könyvtárközi kölcsönzés segítése volt, vagyis a keresett mű lokalizációjának lehetősége, de a benne található több milliós (1993-ban 1,5 millió adat) nagyságrendű adat jóvoltából bibliográfiai keresést is lehet benne végezni. Ennek a külön katalógusnak a létrehozását több tényező is indokolta. Az országos könyvtárpolitika elsősorban a könyvtárközi kölcsönzés fejlesztését tekintette a legfontosabb együttműködési feladatnak. Az informatikai fejlesztések sorában ott találjuk a folyóiratok központi katalógusának elkészítését és

5. ábra
A RENATER (Francia Nemzeti Telekommunikációs Hálózat) modellje



6. ábra
PANCATALOGUE



a doktori disszertációk országos lelőhelyének létrehozását.¹²

1987-ben indította útnak a tervet a DBMIST, a Műszaki és Tudományos Információ és Múzeumok és Könyvtárak Igazgatósága. Az egyetemi könyvtáraknak már 1985-ben létezett egy mikro-számítógépes katalógusok, a Mobicat. Az adatok igen heterogének voltak (pl. kétfajta leírási módot, Afnor és AQACR2), valamint két formátumot (USMARC és UNIMARC) használtak. Ezért meg kellett állapodni az egységesítésben. Három nagy elérhető adatbázis tudja segíteni az egyetemek központi katalógusát: a francia nemzeti bibliográfia a Sibil France adatbáziskezelő alatt, az OCLC adatbázisa, valamint a Nemzeti Könyvtár saját adatbázisa, a BN-OPALE. A könyvtárak csak ennek a három adatbázisnak a formátumával és leírási módjával katalogizálhatnak a PAN-CATALOGUE-ban, mely jelenleg még a DOBIS/LIBIS alatt fut.¹³

1992-ben már elkészült a tenderkiírás egy új adatbáziskezelő elkészítésére, mely felváltaná a Sibilt és a DOBIS/LIBIS-t is.

CCN - Központi Nemzeti Periodika Adatbázis

1953-ban kezdődött a Nemzeti Könyvtár gépésített folyóiratfeldolgozása, de csak kizárólag a francia nyelvű periodikákra. Az egyetemi könyvtárak külön kezdeményezték a kollektív katalógusok egy adatbázisban való tárolását.

A nizzai egyetem volt az úttörő, s az 1970-es évek végén az AGAPE programot elindítva 16 regionális katalógust hozott egybe. Grenoble-ban szintén kialakult egy központ (CPI néven). A francia oktatási miniszter a Nemzeti Könyvtárral közösen kezdeményezett egy nemzeti programot a közös és teljes folyóiratbázis kialakítására, vagyis a három nagy rendszer (CPI, AGAPE, IPPEC) összeolvasztásából megalkotni a nemzeti rendszert, kialakítva az egységes normákat, melyeket minden résztvevő könyvtárnak el kell fogadnia. Az első időkben a Texto adatbáziskezelőt használták, majd ezt 1987-ben az Alexis váltotta fel. A CCN központ független nemzeti adatbázisépítő szerv, a Felsőoktatási és Kulturális Minisztérium alá tartozik. A CCN megalkotása az egyik leg sikeresebb nemzeti könyvtárügyi akciónak számít Franciaországban. 1990-ben 250 000 cím szerepelt benne. 1990 óta a MINITEL-en keresztül is

hozzáférhető, mely óriási mértékben növelte felhasználhatóságát és népszerűségét. CD-ROM formátumban is forgalmazzák Myriade néven. A legtöbb egyetemi könyvtár ilyen formában teszi hozzáférhetővé az oktatók és hallgatók számára.

Könyvtári szolgáltatások

A könyvtári szolgáltatások két nagy területét érdemes kiemelni: a helybenolvasás és hozzáférés lehetősége, valamint a más könyvtárak által nyújtott szolgáltatások közvetítése.¹⁴

Bár a francia szakemberek igen lesújtónak találják az egyetemi könyvtárak állapotát, a magyar egyetemi könyvtárak helyzetét tekintve, inkább követendő példának tekinthetjük. Az igaz, hogy a régi egyetemek könyvtáraiban igen szűkös az olvasótermi kapacitás és olyan hely is van, ahol a hallgatók reggel hatkor sorban állnak, hogy bejuthassanak, de általánosságban azt állapíthatjuk meg, hogy az újabb alapítású egyetemi könyvtárakban már eleve a szabadpolcos tárolás és hozzáférhetőség elve dominált, s ennek szellemében alakították ki az épületeket. Erősen megkülönböztetik a terekben, sőt különválasztják a nagylétszámú első és másodéves hallgatók tanuló részét, ahol a tankönyvekből kellő példányszám áll a polcokon. Ezekben a részlegekben csak tankönyvek, referenzművek találhatóak, a szakirodalom és a folyóiratok a felsőbb évesek és az oktatók számára fenntartott olvasókban vannak elhelyezve.

Könyvtárközi kölcsönzés

Míg Nagy-Britanniában egyetlen központi egység, a British Library Document Supply fogja össze ezt a szolgáltatást (évi 3,5 millió kérést, melynek 25%-a külföldről érkezik), addig Franciaországban erre egy viszonylag centralizált, de hálózati alapon működő rendszert találunk. Két nagyobb központ osztja meg egymás között a dokumentumszolgáltatás felét. Az INIST (a Tudományos Kutatás Nemzeti Központja tartja fenn) évi 600 000 kéréssel, a Bibliothèque Nationale könyvtárközi kölcsönző központja pedig évi 500 000 kéréssel. Az egyetemi könyvtárak könyvtárközi hálózata, a PEB évi 640 ezer kérés-

sel ugyanolyan fontos szerepet tölt be országosan ebben a szolgáltatásban.

A PEB (pret entre bibliothèques = könyvtárközi kölcsönzés) egy speciális kommunikációs hálózaton létrehozott, nem hierarchikus rendszer, melybe minden egyetemi könyvtár bekapcsolódhat (számos kutatókönyvtár és közművelődési könyvtár is tagjai sorába tartozik már), amennyiben vállalja a közösen felállított szabályokat. A belépést egy aláírt nyilatkozat jelenti, melyet az egyetem (vagy intézmény) és a Felsőoktatási és Kutatási Minisztérium képviselője ír alá. Ezt a rendszert ugyanis jelentősen támogatja a minisztérium. A belépő könyvtár nemcsak előnyöket élvez, de kötelezettséget is kell vállalnia, hogy saját állományából minden feltétel nélkül köteles kölcsönözni, illetve másolatot szolgáltatni. Az „Ajánlás”-ban azt is rögzítették, hogy mennyi idő alatt köteles a kérést kapó könyvtár az igényt teljesíteni. A válaszidő 2-15 nap lehet maximum.

A szolgáltatás tarifája egységesített, s minden résztvevő köteles betartani. Jelenleg 30 frank 10 oldalnyi egység. A postaköltséget a francia posta fizeti egy múlt századi törvény alapján.

1993-ban 205 egyetemi tagja és 65 „kütagja” volt a rendszernek. 1 118 407 kérést bonyolított le, a kérések 81%-a telekommunikációs hálózaton ment el, 19%-a pedig manuálisan.

A Felsőoktatási és Kutatási Minisztérium évente 10 millió frankkal támogatja a rendszert.¹⁵

Könyvtárépület, fejlesztési tervek

A könyvtárépületek a célnak megfelelnek, bár kétségtelen, hogy térrendszerükre, funkcionális kapcsolódásaikra a hatvanas évek könyvtárkonceptiója nyomja rá a bélyegét. Találkozhatunk meglehetősen tagolt épülettel (pl. Nanterre), ahol minden nagyobb tudományterület külön épület-szárnyat foglal el, s az olvasónak igen sok fölösleges utat kell megtennie az egyik szolgáltatástól a másikig. A könyvvisszavétel az épület kijáratánál történik (mely legalább 500 méterre van a bejáratától), de akadnak tömörebben kialakítottak is (pl. Montpellier). Az ebben az időszakban épített könyvtárak kissé szikárak, ridegek, hiányzik belőlük az otthonosság, a meghittség, és túlméretezett magasságuk miatt működtetésük igen költséges.

Figyelemre méltó, hogy a felsőoktatás bővítésének újabb hullámával párhuzamosan az illetékes minisztérium kifejlesztette a könyvtári kapacitások bővítésének programját. A „*Guide de programmation des bibliothèques universitaires*” c. ajánlás megadja a vezérfonalat az új építkezésekhez. Az ajánlás irányszámai a következők:

*1,5 m² hallgatónként, minden 5 hallgatóra egy olvasóhely
3 m² kutatónként, egy kutatófülke két oktatóra
2,5 m² egy hallgatói munkahely
1,5 m² csoportos munkára szánt térben
12-15 m² könyvtárosi munkahelyenként
950 m² 100 000 kötet szabadpolcos tárolására
600 m² 100 000 kötet zárt polcos tárolására*

Készülőben vannak az új egyetemi könyvtár-épületek tervei, illetve a meglévők bővítésének és átalakításának tervei. Néhány egyetemi központban már meg is valósultak, másutt befejezés előtt állnak.

Az utóbbi 25 évben lezajlott szakmai fejlemények hatása megmutatkozik már az újonnan emelt épületekben, illetve a tervekben. Néhány jellegzetességről teszünk most említést:

- a funkcionalitás elsőbbségben való részesítése mellett kellemesebb formai kialakítás teszi otthonosabbá még az igen nagy épületeket is,
- a szabadpolcos elhelyezés általánossá vált, olyan mértékben, hogy még a raktári tereket is hozzáférhetővé teszik a használók egy bizonyos rétege számára,
- nemcsak a hagyományos kutatófülkék kialakítására fordítanak figyelmet, hanem a kisebb, 6-8 fős csoportok közös munkájához, tanulásához, konzultációjához szükséges szobák biztosítására is,
- a könyvtári tereket teljes mértékben az egyetemi oktatás tartalmának és szerkezetének rendelik alá, igazodva a karok rendjéhez és a tanulási módszerekhez,
- az újabb terveken ismét megjelent az általános művelődéshez szükséges olvasmányokat befogadó tér (érdekes megjegyezni, hogy Montpellier-ben és Nimes-ben is azt tervezik, hogy ezt a könyvtári részt a környék lakossága általános művelődési célokra igénybe veheti).¹⁶

Összefoglalva az állapítható meg, hogy a francia egyetemi könyvtári épületek nagyságrenddel haladják meg az itthoniakat, s ha az egyetemi hallgatók számának emelkedésével, az irodalom használata intenzitásának növekedésével helyenként zsúfoltság tapasztalható (különösen vizsgaidőszakban), a küszöbön álló építkezésekkel együtt a francia egyetemek könyvtári ellátottsága tekintetében példaképpen szolgálhatnak számunkra.

A meglévő 4-6, sőt 10 000 négyzetméteres vagy nagyobb épületek nem bizonyultak túlzottnak, hanem a hallgatólétszámhoz (2000, 4000, 8000 fő) viszonyítva jól kihasznált tereket tartalmaznak. Bölcs, előrelátó döntés ennek fényében, hogy a Montpellier-ben tervezett jogi és közgazdasági fakultások könyvtárait befogadó épület alapterülete 15 000 m².

Könyvtárépítéssel a régebbi épületekből inkább csak a nagyságrend és a funkcionális megközelítés hasznosítható számunkra, az újabb tervek és épületek (Bordeaux: orvosi könyvtár, Párizs, Vale-de Marne: társadalomtudományi könyvtár, Montpellier: orvosi könyvtár, jogi kari könyvtár), viszont a konkrét tervezés példájaként is figyelembe veendő.

Konklúzió

Igen hasznos lenne a hazai egyetemi könyvtári épületek bővítése, átalakítása, illetve az újak tervezése során a francia tapasztalatokkal fokozottan élni és a szakemberek konkrét segítségét kérni.

Sürgősnek tartjuk azt is, hogy a magyar egyetemek és főiskolák épületgondjainak megoldására mielőbb készüljön távlati program. Ehhez az első lépés nemzeti normatívák vagy normaajánlások kidolgozása.

Irodalom

1. MASSON, A. – SALVAN, P.: Les Bibliothèques: Que sais-je? In: PUF., Paris, 1961. 18-42.p
2. Ibid, p.23.
3. Ibid, p.46.
4. RENOULT, D.: Les Bibliothèques dans l'Université. Collection Bibliothèque, Cercle de la Librairie, Paris, 1994. p.23.
5. VAN DOOREN, B.: En finir avec le crise des bibliothèques universitaires? In: Esprit, no.9. 1993. p. 143-158.
6. CASSEYRE, J.P.: Les Bibliothèques Universitaires. In: PUF, Paris, 1992. 21-35.p.
7. Ibid, p.65-73.
8. MIGUEL, A.: Les bibliothèques universitaires: rapport au ministre d'État. La Documentation Française, Paris, 1989. 79 p.
9. Ibid, p.58-59.
10. RENOULT, D.: Les bibliothèques ... 83-103.p.
11. Motais de Narbonne: Pancatalogue: un catalogue collectif de livre pour l'enseignement supérieur In: Bull. Bibl. Fr., vol.39. 1994. no.1. p.28-38.
12. PÉREZIL, M.: SIBIL, du projet pilote au schéma directeur: bilan et perspective du réseau Sibil France, 1984-1994. In: Bull. Bibl. Fr., vol.40. 1995. no.4. p.33-39.
13. BERNARD, A.: Connexion en ligne à BN-Opale: la base s'ouvre au réseau. In: Bull. Bibl. Fr., vol.38. 1993. no.3. p.56-59.
14. RENOULT, D.: Les Bibliothèques ... 243-256.p.
15. Ibid, p. 258-266.
16. BISBROUCK, M.F.: Construire une bibliothèque universitaire, Éd. du cercle de la Librairie, Paris, 1993.

A BRIT KÖTELESPÉLDÁNY-SZOLGÁLTATÁSI TÖRVÉNY sürgős revízióra szorul. Még 1911-ből származván, csak a nyomtatott dokumentumokról intézkedik. A British Library azt javasolja, hogy az elektronikus publikációkon és a mikrokiadványokon kívül egyéb dokumentumtípusokra (hangfelvétel, film, video) is terjesszék ki a beszolgáltatási kötelezettséget, s ez utóbbiak gyűjtését az e téren már tapasztalatokkal rendelkező speciális intézményekre bízzák. Általánosságban vonatkoznia kell a törvénynek a jövőben jelentkező újabb dokumentumtípusokra is, az ezeket illető konkrét intézkedéseket majd külön kiegészítő törvényben kell meghozni.

(BLRDD Research Bulletin, 1996. tavasz)